STANKO PIPLOVIĆ

RAD LUKE GARANJINA NA UNAPREĐENJU AGRIKULTURE U DALMACIJI

Stoljetni ratovi s Turcima te krajnja nebriga Venecije iscrpili su i unazadili Dalmaciju tako da je ona na prijelazu iz 18. u 19. stoljeće bila zaostala i siromašna provincija. S druge strane, ovo je doba korjenitih društvenih i ekonomskih promjena i velikih ratnih avantura koje su zahvatile čitav kontinent. Napoleon je pregazio staru aristokratsku republiku sv. Marka i temeljito razdrmao evropske velesile. Ovim događajima zahvaćena je i naša obala, na kojoj su se nakon Venecije u kratkom vremenu smjenjivale austrijska, francuska pa opet austrijska vlast.

Mletačka Dalmacija je u 18. stoljeću nakon potiskivanja Turaka dublje u unutrašnjost bila podijeljena u dvije oblasti. Prva je tzv. Stara stečevina, uski pojas uz more s otocima, a druga u neposrednom zaleđu, Nova stečevina, koja je osvojena od Turaka. Oba dijela se bitno razlikuju po upravnoj organizaciji, ekonomici, socijalnoj strukturi, a donekle i po prirodnim obilježjima. Nova stečevina je proglašena državnim vlasništvom i u nju se naseljavaju izbjeglice s turskog teritorija zvani Morlaci. Oni žive primitivno, u neznanju i krajnjoj bijedi. Nakon dugotrajnih krvavih ratova ovaj je kraj ostao slabo nastanjen, zemlja zapuštena, a poljoprivreda na niskoj razini.

»Glad koja se skoro uvijek javlja u ovom nesretnom kraju, kakve slike pruža? — pita se Garanjin — Mi vidimo naše sirote seljake kako jedu težak kruh od korjena kozlaca, kako se hrane nezdravim travama, zbog čega iznemažu pod težinom stalnih bolesti, koje im uzrokuje štetna ishrana. Vidimo naše Morlake s bljedoćom oslikanom na licu gdje prodaju one neznatne stvari koje su u oskudici sačuvali za rad, ono sjeme koje je bilo određeno za oplodnju polja, stada

koja su imali, a ako sve ovo nije bilo dosta, čak i svoje grube alate i oružje. Gledamo kako ostaju bez ikakvih sredstava i kako se uz opći prezir pretvaraju u bijednike i prosjake. Oni tada vrlo živim bojama prikazuju nevolje svojih onemoćalih roditelja, prikazuju svoju nesretnu djecu i kreposnu suprugu koji ih okružuju, što je suprotno prirodnoj čednosti i bijedi. Mi ih gledamo kako u stanju otuđenosti propadaju duž putova bijede. Ovom cijenom oni plaćaju ljubav za svoju zemlju i protivljenje da je napuste. Oni koje ipak fizička snaga ili kakva slaba ishrana održava na životu uspijevaju poduzeti put, a drugi, prestrašeni strahotama doživljaja svojih sugrađana, odlučuju da ih slijede. Oh, kakav žalostan prizor! Kakva nesretna slika! Naša braća napuštaju u velikom mnoštvu domovinu radi krute potrebe opstanka. Naše suze prate one koji se kreću u austrijske zemlje. Mi gubimo nadu da ćemo ih ponovno vidjeti . . .«

Od sredine 18. stoljeća osjeća se opće nastojanje za reformiranjem ekonomskog sistema. Tim kretanjima zahvaćena je i Mletačka Republika. Iako je bila prisiljena mijenjati svoju politiku prema Dalmaciji, nije mnogo radila na njezinu podizanju.[1] Naročito je teško stanje u Novoj stečevini. Tamošnji rijetki stanovnici bave se uglavnom vinogradarstvom i stočarstvom, ali na primitivan način, pa je i produktivnost vrlo niska. Povrtlarstvo je potpuno zaostalo. U najvećem dijelu unutrašnjosti osim gajenja repe i kupusa sve je ostalo bilo nepoznato. Slična situacija je i na primorju. Za cvjetaču, čimule, grah, mrkvu, mahune i krumpir se nije gotovo ni znalo, a luk se uvozio. Bilo je nekih nastojanja da se stanje popravi, ali i ono malo što je zamišljeno pokušalo se provesti administrativnim putem.

»Otprilike polovinom prošlog stoljeća Vlada je, s namjerom da uljepša polja Nove stečevine nasadima voća i da ih obogati lanom, konopljom, bijelim i crvenim lukom, poduzela mjere prisile, ali nije nikada postigla korisne efekte.« (ILG-114)

Tako Garanjin opisuje stanje poljoprivrede u posljednjim decenijama mletačke vladavine u Dalmaciji, ali on se protivi krutim i silom nametnutim metodama njezina podizanja. Smatra da je priroda uvijek jača od zakona i da su stoga ovakvi pokušaji osuđeni na neuspjeh.

U to vrijeme javljaju se pojedini domaći ljudi, zabrinuti ovako bijednim prilikama, kojima je bilo na srcu opće dobro pa pokušavaju ublažiti tu depresiju u cjelokupnom životu pokrajine. To je vrijeme zanosa, velikih želja i nada te ponekih pothvata. Nosioci tog progresa su bili jedan dio obrazovanog plemstva i napredni intelektualci. Oni se okupljaju u gospodarska društva. Tako je 1767.

[1] O stanju poljoprivrede u Dalmaciji posljednjih godina mletačke vladavine vidjeti u: Ivan Katalinić, Memorie degli avvenimenti sucessi in Dalmazia dopo la caduta della republica Veneta. Split 1841.

godine po uzoru na Veneciju osnovana prva takva akademija u Splitu, 1787. u Zadru, a 1789. god. s predradnjama godinu ranije u Kaštelima. Nastoji se da se razviju neke grane poljoprivrede i uvede industrijska proizvodnja. U sklopu toga bio je organiziran lov na koralje, eksperimentira se s novim poljoprivrednim kulturama, sade se murve i radi na uvođenju svilarstva. Podižu se neke manje radionice. Izgrađena je platnara u Zadru, više kožara, radionice zemaljskog posuđa i nekoliko užara. Pokušalo se i s eksploatacijom željezne rude u Sinju. Međutim, sve su te radionice životarile i borile se s velikim poteškoćama zbog slabe organizacije, loše discipline i nestručnosti radnika, te nedostatka bilo kakva iskustva. Veliki gubici doveli su najčešće do toga da su takvi pojedinačni pothvati brzo napuštani.

U ta nova strujanja uklapa se i djelovanje Ivana Luke Garanjina iz Trogira (1764—1841). Stekavši osnovno obrazovanje u domovini odlazi k stricu u Veneciju, gdje s posebnom ljubavi izučava ekonomsko-političke znanosti. Bio je velik zanesenjak, istodobno trijezan mislilac i uporan pregalac. Poznat je kao prirodoslovac i jedan od najboljih agronoma svoga vremena u cijeloj pokrajini. Zaslužan je član svih triju gospodarskih društava. Ostavio je mnoge rukopise, koje zbog promijenjenih vremena nije mogao sve objaviti. Među njima je i ne mali broj rasprava koje je čitao na sastancima naših akademija: o potrebi okupljanja seoskih imanja, kolonatskim odnosima, o maslinama i pravljenju ulja i drugo. To su ustvari bili njegovi teoretski radovi osnovani na vlastitim iskustvima.

Gospodarsko društvo u Splitu bilo je najpoznatije i odigralo je veliku ulogu u gospodarskom prosvjećivanju i pronalaženju metoda unapređenja poljoprivrede, zanatstva i trgovine.[2] Glavna zasluga za osnivanje toga društva pripada Ivanu Molleru, Josipu Ivelliju i Juliju Bajamontiju. Posebno je bio značajan udio Bajamontija u gospodarskom prosvjećivanju, proučavanju i praktičnom radu. On je jedan od najnaobraženijih i najsvestranijih likova toga vremena u Dalmaciji. Među pobornicima novih ideja osobito se ističu: Radoš Michieli Vitturi, koji se bavio posebno problematikom maslinarstva, zatim Tommaso Čulić i Luka Čaletić. Na sastancima Splitske akademije Garanjin koji je njezin počasni član, čita svoje rasprave.

Kada je 1782. godine preminuo Moller, a malo zatim i Ivellio, za novog predsjednika izabran je Čulić. Društvo zapada u novčane poteškoće, jer je Moller na svoj trošak podmirivao potrebe Akademije pa su sada nedostajala sredstva za njezin dalji rad. Pored toga izbile su nesuglasice između članova društva i novog predsjednika zbog njegove teške naravi. U jednom pismu nekoj uglednoj ličnosti Garanjin slikovito opisuje položaj u koji je društvo time zapalo:

[2] O radu društva u Splitu vidjeti u: Julije Bajamonti, O postanku i napretku gospodarskog društva u Splitu. Zapisi o gradu Splitu, izbor Duško Kečkemet. Split 1975.

»Poslije smrti zaslužnog predsjednika i osnivača našeg Ekonomskog društva prečasnog gosp. dr Ivana Mollera stalno sam bio zaokupljen sumnjom da će u nedostatku vođe Akademija možda propasti, ili u najmanju ruku životariti. U ovoj sumnji, koja me je mnogo zaokupljala, samo jedna misao me je donekle tješila, a ta je, da bi bilo korisno sakupiti gospodu članove Akademije, staviti im na uvid teškoće našeg izdržavanja bez pomoći Suverena, nagovoriti ih na dobrovoljno sudjelovanje u utemeljenju primjerne sume za troškove upravljanja, kako bi dobili od uzvišenog Senata obećanu nagradu za koristi dosada uvedene u državi od strane našeg društva, kao i uobičajeni honorar poljoprivrednim akademijama za buduće. Ovu ideju sam nedavno iznio nekim svojim prijateljima, koji su me, odobrivši je, ohrabrili da je izložim u Akademiji, kao veoma korisnu našoj naciji. Oni su me zaista uspjeli uvjeriti, i radi toga je saopćavam Vašoj Svjetlosti, vjerujući da nijedan od gospode članova neće odbiti takvu časnu i korisnu namjeru, tim više što troškovi ne bi trebali biti veliki. Za osiguranje troškova može se uz to dodati gotovo potpuna sigurnost o povratku sume kojom svaki treba sudjelovati. Pošto se dobije zagarantirana nagrada, mogao bi se od nje odvojiti trošak koji su imala gospoda članovi i njima ga podijeliti«. (ILG-8/7)

Ovakva je situacija za neko vrijeme poremetila rad društva. Međutim 1784. godine na osnovu detaljnog izvještaja G. Arduina, nadintendanta za agrikulturu, i prijedloga Deputacije za agrikulturu, mletački je senat dodijelio ovoj akademiji 150 dukata godišnje dotacije, sumu koju su dobile i ostale akademije u Dalmaciji.

Sačuvane su Garanjinove bilješke koje se odnose na gospodarsko društvo u Zadru. Među njima se nalazi popis glavnih stručnjaka za poljoprivredu u zadarskom okrugu. To su po njegovu sudu bili: Bastinano Carrara, dr Reggio, Bastiano Gusti, dr Gurović, Andrija Borelli Vranski, Garanjinov tast, Dominik Petrizzioli, dr Grgur Stratiko i Franjo Zavoreo. Oni su pripadali nešto starijoj generaciji i već su bili pokojni u vrijeme kada Garanjin o njima, ne bez nekih zamjerki, piše:

»Sudjelovali su u utemeljenju Akademije (zadarske), pisali su o raznim ekonomskim i literalnim pitanjima, nešto su publicirali, malo su radili na poljima, ponešto na uzgajanju murva«. (322/21)

Spominje i neke živuće ličnosti:

»Dr Nikola Jakšić je pisao u prozi i u stihovima o raznim temama, objavio je neke stvari, sudjelovao je u utemeljenju Akademije, ali nikada nije djelovao kao agronom u praksi.« Julije Parma je sastavio i objavio jednu akademsku agrarnu doktrinu. Dr Ivan Kreljanović Albinoni, član Akademije, pisao je stihove i prozu te dvije knjige o povijesti domovine. Zauzeo se za uređenje jednog parka, ali ga je napustio da bi se nastanio u Veneciji, gdje sada stalno živi.« (322/21)

Nešto kasnije, 1788. godine, osnovano je Georgičko društvo, kojem je sjedište bilo u Kaštel-Lukšiću, sa ciljem da poboljša stanje u poljoprivredi trogirskih Kaštela i propagira u narodu nove metode seoske ekonomije. Glavni njezin inspirator i pokretač bio je Radoš Micheli Vitturi, prvi predsjednik te akademije. Isto tako značajnu ulogu u radu društva odigrao je i Luka Garanjin. Bio je jedan od njegovih osnivača. Vršio je dužnost cenzora, pregledavao rasprave koje su pojedini članovi trebali čitati na sjednicama. Društvo je svečano otvoreno 8. lipnja 1789. godine. Tom prigodom Garanjin je izvijestio o stanju poljoprivrede u Kaštelima i o zadacima društva na njezinu podizanju. Na sjednici od 18. lipnja iste godine raspravljalo se uz ostalo i o novim metodama kultiviranja maslina. Bilo je određeno da teoretičar Garanjin i praktičar Ante Šitin, koji su bili najpoznatiji stručnjaci u ovom poslu, utvrde rezultate koje su postigli neki drugi članovi društva. Garanjinovo poznavanje ove problematike potvrđuje njegove sačuvane rasprave o maslinarstvu u Dalmaciji. On ispituje podneblje, kakvoću terena i najpogodniji način obrade za razvoj ove grane poljoprivrede. Posebno ga zanima mogućnost sadnje maslina u unutrašnjosti pokrajine, gdje prirodni uvjeti nisu tako povoljni kao na primorju. Na jednom mjestu piše:

»Dakle, kako u Novoj stečevini dalmatinskoj hladnoća nikada nije oštra, duga i stalna uvjeren sam, ako budemo znali izabrati dobre ekspozicije prema jugu, dobro zaštićene od sjevera, da ćemo vidjeti kako tamo bogato uspijevaju mirne masline, isto kao što obilno rastu na padinama Bassana, Vicenze i Verone te uzduž jezera Garda, Iseo, Como i Lugano, što su, općenito govoreći, krajevi izloženi studeni i čestim mrazovima.« (ILG-114)

Prerada maslina vršena je na vrlo primitivan i težak način. Ulje je muljano tako da je čovjek bosim nogama gazio male vreće u kojima se nalazilo nekoliko libara raskvašenih maslina. To je rađeno uz istovremeno polijevanje vrelom vodom, od čega su stradavale noge seljacima. Već je Garanjinov djed nabavio primitivan tijesak, a još nekoliko ih je poslije konstruirano kod nas. Međutim su napredniji način prerade sporo uvođeni. F. Petter navodi kako se čak 1833. godine u Trogiru, Splitu, Solinu, selima u Poljicima i na Šolti još uvijek primjenjuje taj zastarjeli postupak i da u cijelom tome kraju, osim tijeska koji ima porodica Garanjin, postoji još samo jedan primitivan i istrošen stroj od drveta u Splitu koji je vlasništvo Dalla Coste, posjednika iz Sinja. Takva prerada maslina davala je i vrlo slab kvalitet ulja, pa je s njegovim izvozom iz Dalmacije i prodajom u ostalim pokrajinama bilo dosta teškoća. Luka Garanjin je jednom poduzeo pregovore u vezi s plasiranjem svoga ulja iscijeđena na hladno s jednom firmom iz Beča, ali nije imao uspjeha. Pored svega, uljem iz Dalmacije trgovali su većinom stranci, koji su iz toga izvla-

čili velik profit. Korist od njegove prodaje za samog proizvođača bila je vrlo mala[3]

Za razliku od splitskog društva, koje se posvetilo uglavnom teoretskim pitanjima, trogirsko se bavilo više praksom. Jedan od važnijih njegovih zadataka bio je da poučava narod novim naprednijim i intenzivnijim metodama obrade zemlje. U tom smislu Luki je bilo povjereno da preradi kalendar georgofila iz Firence i prilagodi ga lokalnim prilikama, tako da njegov sadržaj bude u vidu mjesečnih uputa namijenjenih poljoprivrednicima.

Članovi Kaštelanskog gospodarskog društva bavili su se idejom da pozovu iz Apulije stručnjaka za uzgoj maslina koji bi poučavao ovdašnje ratare. Garanjin je i sam nešto slično poduzeo:

»Da bi se ponešto potaknuo napredak jako zapuštene agrikulture, ako je svakom narodu potreban primjer, tim je neophodniji u Dalmaciji, gdje su mnoge zemlje neobrađene, nedostaju ruke za rad, štetni neki načini kultiviranja te nepoznate i zanemarene najbolje grane poljoprivrede. Porodica Garanjin je, u nastojanju da unaprijedi neke terene koje je u trogirskom polju i Kaštelima obrađivala za svoj račun, uz velike troškove i velike štete dovela iz Italije nekoliko seljaka, a očekuje još i druge, da bi popravili ne samo apsolutnu efikasnost radnika nego i uveli kultiviranje zapuštenih maslina, umjetne pašnjake, njegovanje stoke za oranje, naprednu sjetvu i uveli sve one stvari koje se mogu primiti korištenjem prirode zemlje i karakteristika klime.« (322/21)

Poznat je jedan takav slučaj iz 1810. godine kada je Luka Garanjin doveo iz Padove Angela Gerardinija s porodicom radi obrade vrta u Kaštelima i ostalih terena, gdje je bio zaposlen oko voćnjaka, cvijeća, agruma i košenja trave. Iz ovoga se vidi da je Gerardini bio sposoban radnik, vješt poljoprivrednim radovima, ali vjerojatno ne i poseban stručnjak, jer je bio nepismen. Namjesto potpisa u ugovoru stavio je križ.

Domaći seljaci — Morlaci nisu dobro gledali na doseljenike iz Italije, dapače među njima je vladala mržnja. Događali su se slučajevi napada, pljačke pa i paleža. Zbog toga se Garanjin obratio vladi u Zadru da ih uzme u zaštitu i zagarantira mir i sigurnost novim stanovnicima. (322/21)

Osnovna preokupacija Garanjinova je napredak Dalmacije. Njoj je posvetio dobar dio svoga života. Iako je djelokrug njegova rada bio vrlo širok i gotovo da i nije bilo područja kojim se nije bavio, ipak je u žarištu Garanjinovih interesa bila poljoprivreda. Tom problemu prilazi kao teoretičar i praktičar, a pri tom se oslanja na prirodne znanosti, prvenstveno na botaniku i mineralogiju. Garanjin je uočio da i nakon prestanka turske opasnosti, u uvjetima mira,

[3] Francesco Petter, Dell'olio di Dalmazia e del suo smercio. Gazzetta di Zara, 10, 14. i 17. svibnja 1833. (br. 38—40)

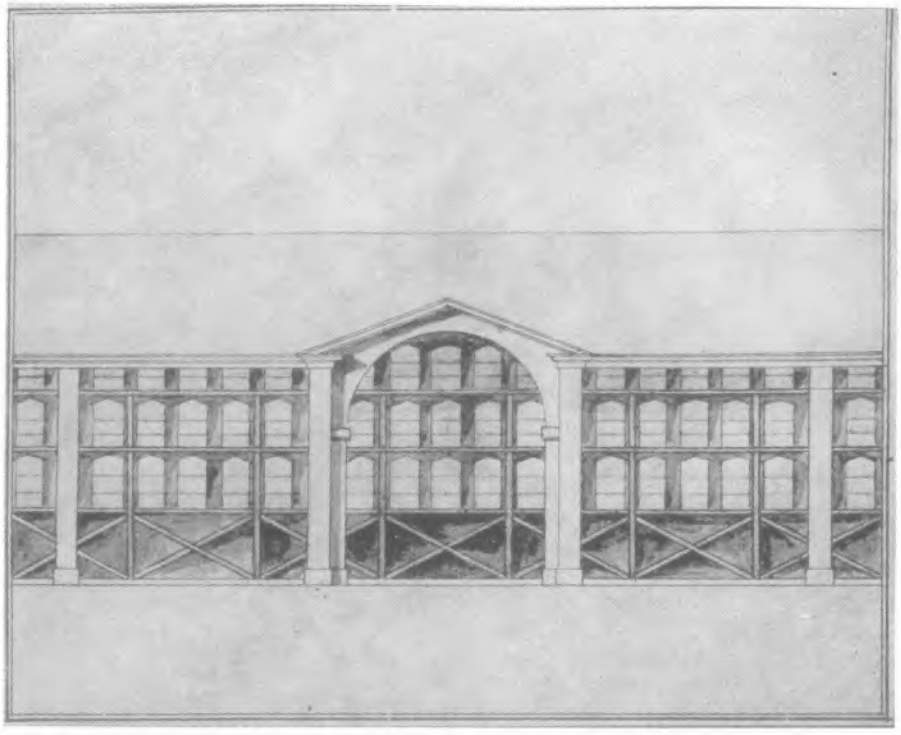

Sl. 1. Nacrt nastrešnice za košnice, prednje pročelje. (Projektant G. Selva iz Venecije)

Sl. 2. Bivša štala za konje porodice Garanjin. Zgrada je locirana na južnom rubu porodičnog parka u Trogiru. (G. Selva)

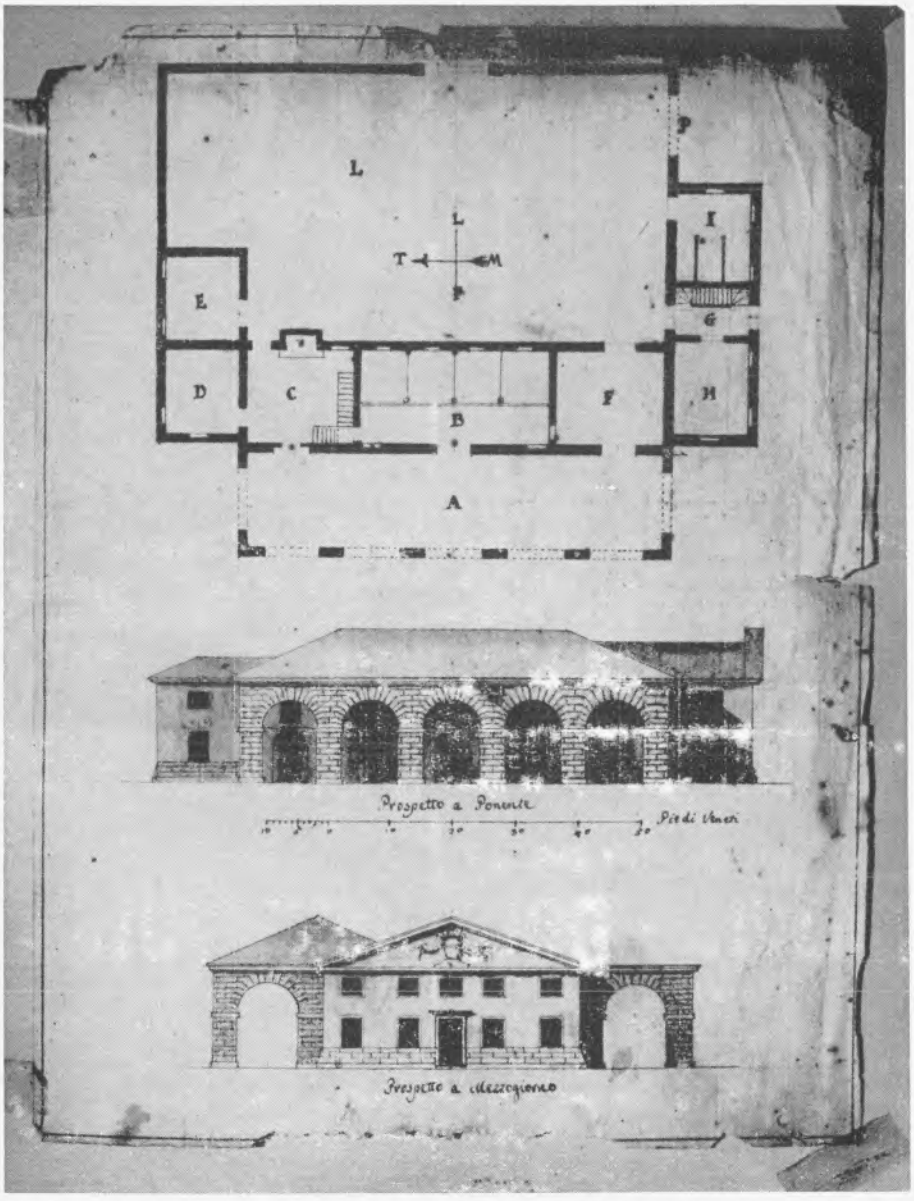

Sl. 3. Osnova prizemlja gospodarske zgrade s prostranim dvorištem, štalama i spremištima. Na katu su vjerojatno bile prostorije za stanovanje. (Projektant nije poznat. Nacrt se čuva u arhivu Garanjin-Fanfogna)

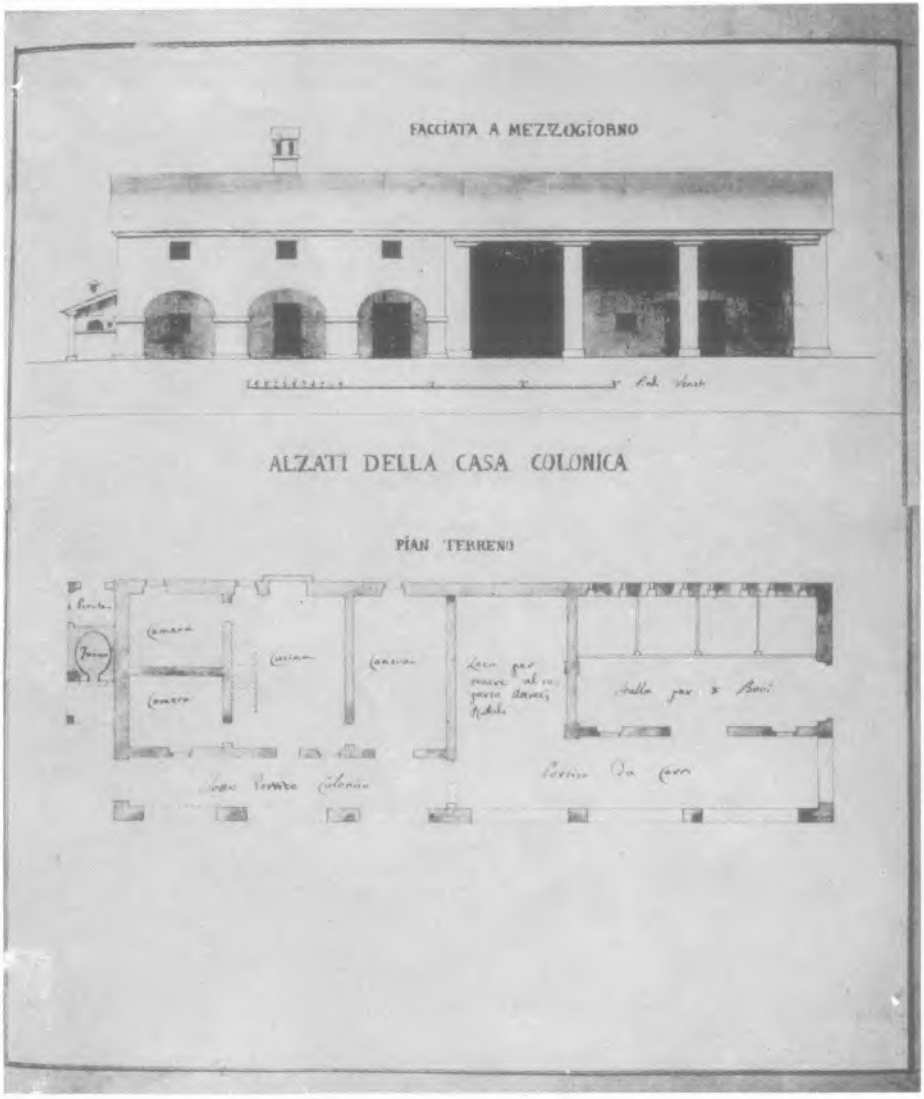

Sl. 4. Dio sačuvanih nacrta jedne kmetske kuće u arhivu porodice Garanjin. Vjerojatno Selvin rad. Lokacija nije poznata.

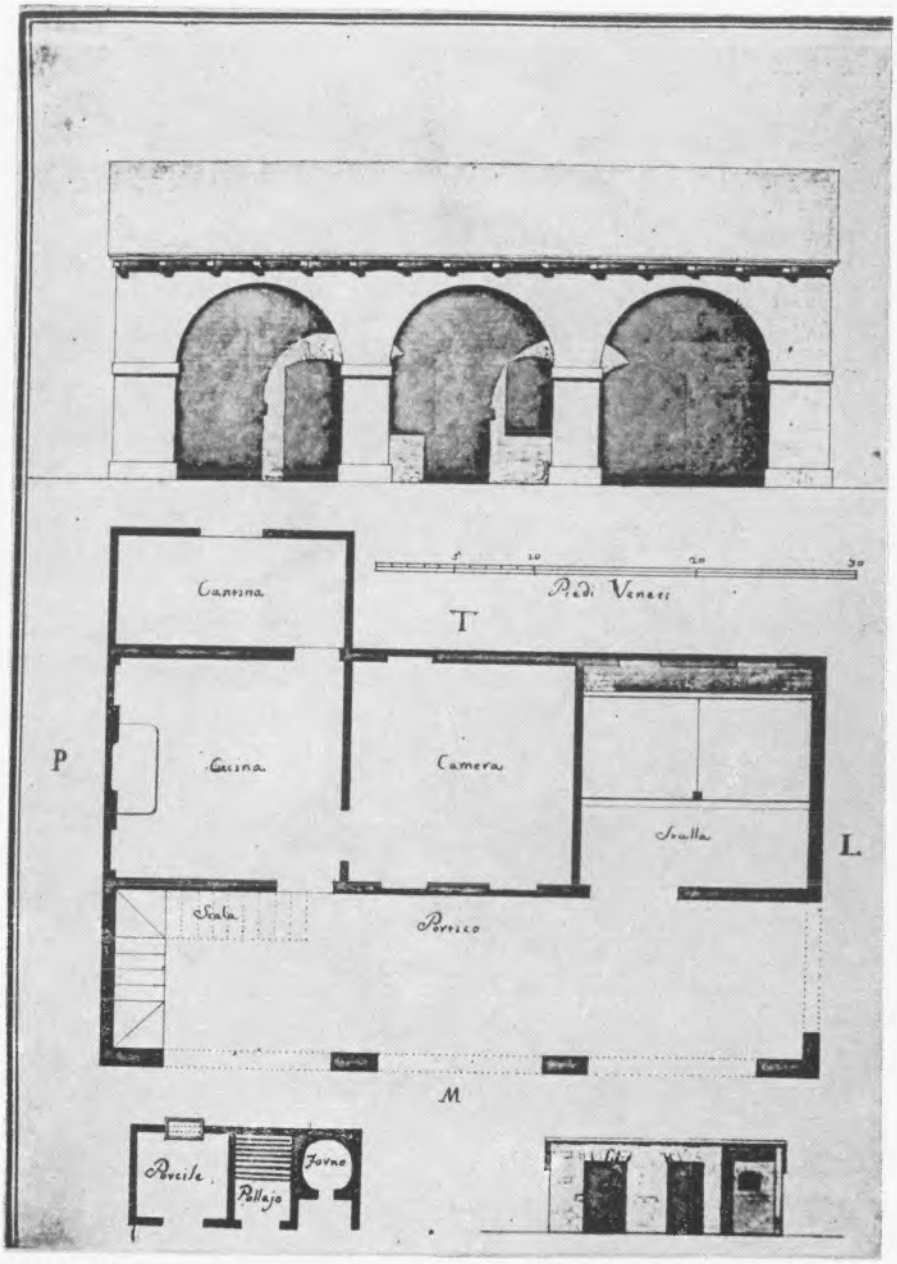

Sl. 5. Nacrti jedne gospodarske zgrade sa štalom, spremištima, svinjcem, kokošinjcem i prostorijama za stanovanje. Karakterističan je monumentalni trijem pred zgradom koji ide kroz obe etaže.

poljoprivreda ne napreduje. Mjere koje su poduzimane nisu davale očekivane rezultate i zato analizira uzroke stagnacije i neuspjeha. Osnovni razlog tome je ustvari bila neefikasnost ekonomskog sustava te konzervativnost i krajnja neukost puka. Garanjin smatra da je poljoprivreda osnovica cjelokupnog daljeg razvoja i zato se zalaže prvenstveno za njezino podizanje, a tek u kasnijoj fazi da se pristupi razvijanju drugih privreda. Bavio se problematikom pčelarstva, maslinarstva, vinogradarstva i povrtlarstva, zagovarao je stvaranje umjetnih pašnjaka.

U sklopu te aktivnosti Garanjin je proučavao problematiku uređenja seoskih naselja i nastojao da se pristupi izgradnji solidnijih i funkcionalnijih poljoprivrednih zgrada za pohranu i preradu proizvoda te smještaj stoke.

Sela u unutrašnjosti pokrajine, kao što su uostalom i danas, bila su ustvari niz raspršenih i udaljenih zaselaka, a kuće porazbacane na velikom prostoru. S obzirom da se radilo o pograničnom pojasu prema turskoj teritoriji, među mletačkim vojnim stručnjacima koji su boravili u ovom kraju prevladavalo je još u 17. stoljeću uvjerenje da ta rastrkanost otežava vojnu obuku i okupljanje seljaka pod oružje u slučaju opasnosti, što sve umanjuje efikasnost obrane države. Zbog toga su predlagali prisilno zbijanje sela. Slične ideje su s vremenom zagovarali i političari, koji su smatrali da će se na taj način olakšati upravljanje i prosvjećivanje, a time bi bila i jednostavnija poduka seljaka iz ćudoređa i agrotehnike. Disperzija je smatrana jednim od osnovnih razloga stagnacije poljoprivrede. Takvi prijedlozi doprli su i do samog mletačkog senata, koji je čak bio donio i edikt s odredbama o ujedinjavanju seoskih kuća. Od toga nije učinjeno mnogo, već se sve uglavnom ograničilo na preporuku. Ipak su poduzete neke mjere. Kada je 1688. godine osvojen teritorij sve do Knina i učvršćena mletačka vlast u Dalmaciji, senat je ovo područje pripojio zadarskom, šibenskom i trogirskom kotaru. Generalni providur G. Cornero donio je iduće godine odredbe o upravnom ustrojstvu tih kotara. U tim odredbama dan je zadatak guvernerima da poruše kuće Morlaka koje su rastrkane. Naređeno je da se svima onima koji pruže otpor zapale kuće.[4]

Garanjin se nije slagao s ovakvim postavkama i smatrao je da disperzija seoskih kuća nije, a niti može biti, zapreka napretku agrikulture, naprotiv da bi nasilno ujedinjavanje bila prava njezina propast. On je zastupao mišljenje da je za procvat poljoprivrede potrebno da obrađivač pa i vlasnik zemlje urede svoj domicil u srcu polja, te da na svakom posjedu bude podignuta gospodarska zgrada. Naprotiv, ako bi se živjelo zajedno u većim naseobinama, ratari bi morali prelaziti dug put dok bi došli do mjesta rada i vratili se s njega. Time bi se izgubilo mnogo vremena i energije, a nadzor nad

[4] Vjeko Omašić, Katastik trogirskog dijela »Nove stečevine« iz 1711. godine. Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, svezak 8, 1974.

poljima bio bi slab. S obzirom na teške uvjete prometa u ono doba, Garanjinovo je stanovište i razumljivo, ali, s druge strane, kontakti ljudi bili su otežani. Iz Garanjinovih opisa se vidi da su gospodarske zgrade u to vrijeme rijetke i vrlo primitivne. Stoka je u većini slučajeva bez štala, a sijeno se čuva na otvorenom, izloženo kiši. U cijeloj pokrajini bile su rijetke dobro organizirane kmetske kuće i teško je bilo naći solidno izgrađenu staju. U rukopisu jedne rasprave Garanjin vrlo slikovito prikazuje tadašnje stanje:

»U Dalmaciji, gdje parkovi gotovo nisu poznati, rijetki su vrtovi, oni su vrlo maleni i tako međusobno udaljeni, da se oskudno voće koje proizvode tek za probu može uživati. Ni vrtovi se neće umnožiti, a s njima ni voćke, dok ne poraste broj kuća i seljačkih zgrada. Malobrojne nastambe imućnijih vlasnika, koje su u nekim primorskim selima izgrađene, imaju više ribarski nego poljoprivredni karakter. Čak su i bez bašte za povrće. Na širokom prostranstvu od Nina do Knina i tamo od Imotskog i Fort Opasa ne znam da li se može nabrojiti više od šest gospodarskih kuća koje su s agrarnom namjenom sagrađene, da li ih šest stotina zaslužuje pohvalu. One nisu dovoljne za oživljavanje ovako prostranog teritorija zapuštenog u svakom pogledu.« (ILG-114)

U namjeri da unaprijedi seosko gospodarstvo, Garanjin je proučavao i programiranje poljoprivrednih zgrada. O tome su sačuvane njegove brojne bilješke u porodičnom arhivu. Štoviše angažirao je i Giannantonija Selvu iz Venecije, jednog od najuglednijih arhitekata tog vremena u sjevernoj Italiji i profesora na čuvenoj školi Accademia di belle arti, koji mu je napravio projekte za više takvih zgrada.[5]

U Divuljama nedaleko Trogira Garanjin je imao posjed, na kojem je namjeravao urediti uzorno gospodarstvo. Detalje o tome saznajemo iz jedne njegove promemorije. Svog prijatelja Giurilea koji putuje za Veneciju moli za neke usluge. Uz ostalo u podsjetniku stoji:

»Kod istog (Selve) pogledati osim toga crtež gospodarske zgrade za Divulje. Ona treba biti podignuta na poznatom rtu sv. Duha, to jest iznad grupe stijena koje oplakuje more. Prostorije za jednu brojnu porodicu, za osam goveda, za dva konja i sklonište za vlasnika, jedini su sadržaji koje u ovoj građevini treba predvidjeti. Kako se žito i vino dnevno prevoze u grad, nepotrebna su skladišta i veliki podrumi. Jedan tor za ovce, kokošinjac, košnica, vrt, nastrešnica za đubrivo, voćnjak mogu biti dodani.« Zatim nešto dalje nastavlja: »Dodaje se ova neobična ideja onome što je već rečeno o gospodar-

[5] U porodičnom arhivu čuvaju se brojni nacrti gospodarskih zgrada: staja, peći za kruh, pčelinjaka i drugih koje je projektirao arhitekt Selva, inače dobar prijatelj Garanjina. Neke od ovih nacrta možda je radio i Basilio Mazzoli iz Rima, profesor arhitekture na Liceju u Zadru. O tome detaljnije vidjeti u: Stanko Piplović, Arhitekt Giannantonio Selva i klasicizam u Dalmaciji. Peristil br. 18—19. Zagreb 1975/76.

skoj zgradi u Divuljama. Jedan tornjić između istoka i juga, štala za goveda, ona za konje, kuhinja, soba za zemljoradnike i jedan trijem prema jugu mogli bi sačinjavati glavnu masu ove rustične građevine. Zatim nekoliko koliba, raspoređenih naokolo, mogu je ukrasiti kao dodatak, posebno ako po figuri i obliku bude svaka različita i ako se tim varijacijama bude ljupko igralo među drvećem. Upozorava se umjetnik da teren na kojem se žele podignuti ove građevine ima lagan pad od istoka prema zapadu.«

Nakon mnogih sličnih razmatranja u Divuljama je podignut ljetnikovac, koji nije do kraja završen, ali koji pored toga predstavlja najvredniji spomenik klasicističkog graditeljstva u Dalmaciji, zatim još dvije manje gospodarske zgrade.[6] Uz to je bila izgrađena još jedna pomoćna zgrada s krušnom peći, za koju su sačuvani nacrti, što ih je također izradio arhitekt Selva.

I pčelarstvo je bilo slabo razvijeno. Iz opširne rasprave, koju je Garanjin uputio Giovanniju Arduinu, nadintedantu za agrikulturu, vidi se da su uzgoj pčela i sabiranje meda bili vrlo primitivni, a košnice slabe i prljave.

»Košnice, koje su uobičajene na ovom otoku (Brač), po mome su uvjerenju najgore konstrukcije koja je ikada zamišljena. Odabravši jedan manji prostor s nekoliko stabalaca na padini nekog brijega, okružuju ga zidom usuho i tu zatim prave horizontalne košnice jednu odijeljenu od druge, u obliku sličnu običnim košnicama. Strane su im ozidane u malteru, a samo pokrov koji se sastoji od pločastog kamenja, kakvo se upotrebljava u ovoj pokrajini za pokrivanje zgrada, ostavljaju pokretnim. Košnice u mediteranskom kraju cijele su sastavljene od jednog trupca stabla koje je vrijeme prošupljilo ili je izbušeno nespretnom rukom, a one iz primorskih krajeva i nekih otoka od četiri table zakucane zajedno. Ponekad jedna ploča pridržana kamenom služi kao poklopac. Ova praksa, kao i da se grade košnice od kamena, štetne su za pčele u svako godišnje doba, jer povećavaju sad vrućinu sad hladnoću.«

Kada je koncem 18. stoljeća porodica Garanjin nabavila zemljište blizu Trogira, odlučeno je da se tamo uredi dobra nastamba za pčele. Sačuvani nacrti prikazuju nastrešnicu, dosta monumentalno riješenu, u kojoj su u tri reda smještene košnice. Jedan dio vrta poslije je pretvoren u park, a s njegove južne strane izgrađena je kamena zgrada konjušnice.

Sve te gospodarske zgrade bile su dosta monumentalno koncipirane s jasno raščlanjenim, ali mirnim masama. Na taj način djeluju donekle izvještačeno, a ni oblici im nisu potpuno usklađeni s pravom namjenom. To su karakteristične odlike klasicističkog graditeljstva kojem je Selva bio jedan od značajnijih predstavnika. Izvedeni su samo neki od zamišljenih objekata. Tome su uzrok vrlo teška vre-

[6] Stanko Piplović, Garanjinov ljetnikovac u Divuljama. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji br. 20, Split 1975.

mena koja je pokrajina proživljavala, a i posebne prilike u porodici. Napor koji je Garanjin učinio u tom smislu značajan je doprinos unapređenju agrikulture uopće. Pored toga ostaci starih gospodarskih građevina gotovo i nisu nigdje u Dalmaciji sačuvani, a i drugdje su rijetki, jer su one obično podizane od slabijeg materijala. Zato su objekti koje je podigao Garanjin dragocjeni dokumenti za izučavanje razvoja graditeljske misli u jednoj posebnoj privrednoj grani. U povijesti arhitekture malo im se dosada posvećivalo pažnje.

O stanju i organizaciji seoskih kuća i gospodarskih zgrada početkom 19. stoljeća govori se i u izvještaju okružnog kapetana Rehe. Iz njega saznajemo da su u to vrijeme i bogatije kuće Morlaka, koji su obično živjeli u velikim rodovskim zajednicama, bile primitivne. Postojala je jedna grubo izgrađena kuća sa samo jednom sobom. Tu su primani gosti i čuvane vrijedne stvari. Za upotrebu cijeloj porodici bila je druga kuća, niska, zidana usuho i pokrivena slamom ili pločama položenim jedna preko druge bez vapna. U toj se kući bez unutrašnjih podjela kuhalo, jelo, pilo. Tu je živjela i spavala, na zemlji na malo slame, cijela obitelj. Ambar i tor bili su odijeljeni, ali ne dovoljno daleko da se ne bi osjećao smrad životinjske nečisti. Kao gospodarske zgrade najčešće su Morlacima služile spilje ili kolibe građene kamenom usuho. Pored toga bila je poneka nastrešnica za spremanje poljoprivrednih oruđa. Stočna hrana i žito sa slamom držani su na otvorenom. Takve su prilike bile u unutrašnjosti, a u primorju su bile nešto bolje. Tu su kuće građene klesanim kamenom. U prizemlju su konobe, u kojima se pravi i čuva vino, ulje i oruđa za rad.

Svoje djelovanje počinje Garanjin teoretskim razmatranjima, pisanjem rasprava i radom u gospodarskim društvima. Životno djelo *Ekonomsko-politička zapažanja o Dalmaciji* započeo je pisati 1786. godine, kada je imao svega 22 godine, a završio 1796, da bi bilo tiskano tek 1806. u Zadru. U knjizi obrađuje agrarnu politiku, prikazuje prošlost i tadašnje stanje poljoprivrede u Dalmaciji, ispituje uzroke njezine stagnacije i predlaže mjere za njezino uspješno razvijanje.

Osnovnim zaprekama progresu poljoprivrede u unutrašnjosti smatra neotuđivost imanja, postojanje feuda i državnih dobara. Pošto je Venecija osvojila od Turaka veći teritorij nazvan Nova stečevina donijela je 1755. god. agrarni zakon. Svakom su stanovniku dodijeljena dva jutra zemlje, ali su odredbe novog zakona išle za tim da ta raspodjela bude što manje mijenjana, pa su u tom smislu smatrana prikladnima mjere o nedjeljivosti imanja. Bilo je opće uvjerenje da je sloboda prodaje i bilo kakva mogućnost otuđenja zemlje ustupljene primitivnim Morlacima opasna i nezrela stvar. Garanjin, naprotiv, smatra da je ta odredba imala vrlo loš učinak, jer je dovodila do zapuštanja polja. Zemlja se nalazila u rukama određenih ljudi bez obzira da li je obrađuju ili ne i nije mogla prijeći

u vlasništvo onih koji bi je bolje iskorištavali. S druge strane, izbjeglice s turskog teritorija nisu imale nade da će ikada doći u posjed komada terena. Neki političari koji su se bavili reformom Dalmacije smatrali su korisnim da se cio prostor Nove stečevine organizira tako da se podijeli na 500—600 feuda. Međutim, kada je pokušana primjena te zamisli, već kod dodjele prvih feuda pokazali su se svi njezini nedostaci. Tako su neke porodice bile oslobođene svake obaveze prema eraru, druge su, iako su obećale da će dati odgovarajuću vrijednost javnim pravima, izvršile mnoge pronevjere. Iz tih razloga Garanjin je smatrao da taj sistem nije pogodan i da postoje drugi bolji. Nadalje on je bio i protiv državnih dobara. U prilikama gdje svijest Morlaka nije bila razvijena svatko je nastojao da izvuče što veću korist iz općeg dobra kao što su pašnjaci, šume i slično pa ih je bezobzirnom eksploatacijom pustošio. Zato Garanjin predlaže da se usitne i podijele pojedincima, koji će se u tom slučaju kao vlasnici prema ovim sterilnim prostorima drugačije odnositi. Takva bi mjera trebala ubrzati procvat poljoprivrede i pridonijeti blagostanju seljaka.

U primorju i na otocima vladaju drugačije prilike. Garanjin smatra da su ovdje glavne zapreke razvoju rascjepkanost dobara, velika prava kolona, postojanje javnih dobara i neka isključiva prava. On navodi kako je pretjerana usitnjenost imanja u ono vrijeme bila ozbiljna kočnica poljoprivrede. Zemlja jedne porodice bila je izdijeljena tako da su pojedine parcele jedva dostizale do dva jugera, a bile su toliko udaljene da se morao prelaziti dug i zamoran put da se stigne s jedne na drugu. Teško je u takvim prilikama bilo sačuvati plodove svoga rada i bilo što ozbiljnije pokušati poduzeti. Jedini lijek tome bio je objedinjavanje imanja, a to je dug i složen proces. Garanjin dalje navodi kako su seljaci u Dalmaciji uživali veće povlastice nego bilo gdje u Evropi. Oni su dijelili s vlasnikom imanja plodove zemlje koju su obrađivali, dapače dobivali su najveći dio proizvoda. Zahtijevali su da budu stalni koloni, uzurpirali pojedine dijelove imanja, sami odlučivali koje će kulture gajiti i u mnogočemu bili neovisni gospodaru. To je dovodilo do velikih sukoba. Vlasnici su bili nemoćni da bilo što efikasnije poduzmu protiv seljaka. Neka isključiva prava također su se negativno odražavala na stanje u poljoprivredi. Stare srednjovjekovne gradske komune odnosile su se jedna prema drugoj kao posebne države. To je ometalo naročito trgovinu vinom, jer je bila sprečavana njegova prodaja na tuđem teritoriju. Među mnogim takvim ograničenjima posebno je bila štetna obaveza po kojoj su svi seljaci jedne komune morali praviti ulje u određenom tijesku. Te sprave su bile vrlo primitivne, a ništa nije prisiljavalo njihove gospodare da uvedu modernije. Tako su zbog slabe prerade maslina nastajale velike štete u kakvoći i količini dobivenog ulja.

Garanjin je detaljno analizirao sve ove prepreke moderniziranju poljoprivrede i nadao se da će pokrajina procvjetati kada se one otklone. On sažima cijelo svoje agrarno-ekonomsko učenje u jednoj lucidnoj misli: »Što manje ostane od starog, manje će ostati zla.« Na sastanku Gospodarskog društva u Splitu 1788. godine upućuje u tom smislu odlučan apel raspravom *O potrebi da se prione unapređenju agrikulture u pokrajini Dalmaciji.* Djelo je tiskano u Veneciji iste godine. Garanjin je pratio dostignuća poljoprivrede u naprednim zemljama te njihove rezultate i uspjehe propagirao u rodnom kraju. Nabavlja stručne knjige, pa je s vremenom stvorio vrijednu biblioteku. Održava kontakte s brojnim institucijama. Član je nekih udruženja u Italiji, pored ostalog agrarnih akademija u Udinama, Trevisu, Veroni i Bergamu. Dopisivao se s poznatim stručnjacima.[7] Tako s Giovannijem Arduinom razmjenjuje mišljenje o raznim problemima agronomije, pčelarstvu i mineralogiji.[8]

Sukobima Francuske i Austrije koncem 18. stoljeća zahvaćena je i Venecija. Ona polako i bez otpora dolazi pod kontrolu Napoleona. Aristokratska vlada pada, a vlast privremeno preuzimaju demokrati pristaše francuske buržoaske revolucije. Nova »municipalita« obećava demokratske slobode i time pokušava spasiti staru republiku. Među vođama demokratskog pokreta nalaze se i braća Dominik i Luka Garanjin, koji su u to vrijeme boravili u Veneciji. Dominik je bio član privremene vlade. Dalmatinci koji su tamo služili kao vojnici vraćeni su na zahtjev Francuza kućama. Oni su u domovinu donijeli glas da su Francuzi neprijatelji vjere i tradicija. Ovo je silno uzbudilo duhove. Zavladao je strah da bi »bezbožni jakobinci« mogli zamijeniti dotadašnju mletačku vlast, pa je došlo do velikih i krvavih nereda, u kojima je izgubilo živote više ljudi. Narod zaslijepljen raznim predrasudama, osobito vjerskim, pod utjecajem klera i austrijske propagande oborio se silovito protiv simpatizera ideja francuske revolucije, kojih je bilo mnogo među plem-

[7] Sačuvane su diplome o primanju Garanjina za člana ovih udruženja: Societa d'agricoltura Udine 1788. godine, Accademia economico-arvale di Bergamo 1789, Pubblica accademia di Verona 1790, Accademia di agricoltura di Treviso 1793. Iste godine postao je redovan član Ekonomsko-agrarne akademije u Zadru. Diplomu su potpisali Sebastijan Carrara kao predsjednik i Julije Parma, tajnik. (8/10)

Postoji i korespondencija Luke Garanjina u kojoj se nalaze pisma primljena od oko 350 ličnosti, među kojima su i neke koje su se bavile problemima agronomije. To su: Radoš Michieli Vitturi, Julije Bajamonti, Ivan Banovac iz Zadra, Leonardo Krušević, dr Nikola Jakšić iz Splita i dr Grgur Stratiko, Julije Parma i dr Ivan Kreljanović, svi iz Zadra. Ta pisma sadrže mnoge podatke zanimljive za upoznavanje tadašnjih prilika u poljoprivredi Dalmacije.

[8] Giovanni Arduino, geolog svjetskog glasa. Bio je na dužnosti nadintedanta za agrikulturu u Magistratu za neobrađena dobra, deputat za agrikulturu i član mnogih akademija, među njima i zadarske. Dopisivao se s Radošom Michieli Vitturijem. Njegov nećak dr Luigi Arduino, asistent na studijama agrikulture Sveučilišta u Padovi, bio je član Gospodarskog društva u Splitu. I njegov brat također je poznati agronom, predavao je na Sveučilištu u Padovi.

stvom i inteligencijom. U sveopćoj anarhiji, koja je zahvatila naročito gradove Split, Šibenik i Trogir, bila je potpuno opljačkana kuća porodice Garanjin, puna hrane, skupog namještaja i dragocjenosti svake vrste. Videći da se u konzervativnoj Dalmaciji ne prihvaćaju ideje novog demokratskog režima, poslala je municipalita u Zadar posebnu fregatu s poslanstvom u kojemu se nalazio i Luka Garanjin da tamo urede novu upravu. Međutim, generalni providur ih nije primio pa su se komesari vratili natrag u Veneciju neobavljena posla.

Poslije pada Venecije 1797. godine Garanjin napušta ovaj grad i boravi kraće vrijeme u Milanu, gdje je sklopio poznanstvo s nekim učenim ljudima. Tek kada se situacija u Dalmaciji smirila i kada je pokrajina po prvi put došla pod austrijsku upravu (1797—1805) Garanjin se vraća u Trogir. Novi guverner pokrajine Petar Goëss cijenio je njegove sposobnosti. Zato je bio izabran za izaslanika javnih putova, a nešto kasnije pokrajinska vlada ga postavlja za inspektora starina i umjetnosti. U to vrijeme Garanjin je napisao raspravu *O agrarnim školama,* koju je poslao jednom prijatelju u Milano za tamošnje Društvo. U uvodu te brošure kaže:

»Tražeći stoga uzrok zbog čega je kod nas toliko zapuštena agrikultura, ja ga nalazim u manama naših prijašnjih zakona, ali mnogo više u neznanju poljoprivrednika.[9] Ali ako se nedostaci u zakonima svakim danom ispravljaju i ako novi poredak pod zastavama naše slobode koja se rađa priprema sretnu budućnost, zašto je mi ne bismo ubrzali unapređujući na svaki način prosvjećivanje najzaslužnije klase? Dok otkrića učenog agronoma, njegovi savjeti i prosvjećivanje ne budu na lak način mogli doći do svijesti prostog čovjeka, dok putem javnih ustanova ne naučimo seljaka dobrim metodama i ne damo mu mogućnost da se poveže s obrazovanim ekonomistom, agrikultura će ostati nazadna. Izgleda da bi u ove svrhe vanredno poslužilo nekoliko gospodarskih ustanova, u kojima bi se, kombinirajući istančanost svih mogućih ekonomskih disciplina, dalo obrazovanje određenom broju dječaka, tako da učenje i praktično vježbanje služe njihovoj najkorisnijoj i najsvrsishodnijoj obuci.«

U doba francuske vladavine kao gorljivi frankofili braća Garanjin se posvećuju više političkoj djelatnosti. Uživali su veliko povjerenje vlasti koje su im davale razne poslove u upravi pokrajine. Luka je 1806. godine vodio posebno poslanstvo u Pariz koje je imalo da uvjeri Napoleona u odanost Dalmacije. On je također bio i u deputaciji kada je general Marmont 1808. godine dobio naslov vojvode od Dubrovnika. Napoleon je iste godine ukinuo Dubrovačku Re-

[9] Garanjin misli na tzv. Agrarni zakon, koji je preko generalnog providura Dalmacije Francesca Grimanija objavljen 1756. godine, a osnovni mu je cilj bio zabrana prodaje i neotuđivosti zemlje u Novoj stečevini. Detaljnu analizu štetnosti ove odredbe iznio je Garanjin u knjizi »*Riflessioni*...« Potpun tekst zakona dao je Katalinić u o. c., str. 258 i dalje.

publiku pa je Dominik Garanjin postavljen za prefekta novog dubrovačkog i kotorskog okružja.

Francuzi su poduzeli neke mjere za poboljšanje prilika u Dalmaciji, ali zbog kratkoće njihove uprave nisu postigli vrednije rezultate. Luka Garanjin i ovdje surađuje pa daje svoje prijedloge u vezi s tim nastojanjima. U porodičnom arhivu čuva se njegov rukopis napisan negdje iza 1806. godine s naslovom *Prospetto dello stato attuale della Dalmazia* (ILG 8/1) u kojem opisuje političke prilike, predlaže mjere modernizacije i novu organizaciju pokrajinske uprave, sudstva, trgovine, agronomije i privrede. Peto poglavlje odnosi se na politiku u poljoprivredi. Opisujući stanje u pokrajini navodi kako se samo sedmina teritorija obrađuje. Dvjesto tisuća ljudi čini seosko stanovništvo, od čega su otprilike polovica Morlaci, a druga primorci. Proizvodnja nije dovoljna za njihovu prehranu pa se manjak osigurava razmjenom za sol s Turcima, ribarenjem i pomorstvom. Stočarstvo i ratarstvo su na najnižem stupnju. O mjerama kojima bi se mogle popraviti prilike Garanjin kaže:

»Napoleonov genije, koji našom sudbinom upravlja, sada je našim nesrećama dao prve osnovice preporoda, poništivši svaku staru vezu i ukinuvši sve zakone koji su činili neotuđivim zemlje u Dalmaciji. Znajući još da opći napredak zahtijeva potpun plan, želi da se ovdje pripremi jedno djelo: 1. o načinu da se usklade prava vlasnika i kolona tako da se uklone sadašnje prepreke koje sputavaju napredak agrikulture, 2. o načinu da se učine korisnim napušteni ili neobrađeni tereni, 3. o poboljšanju općinskih dobara u suglasnosti s pravičnim interesima pojedinaca.«

Te osnovne postavke razvoja agrikulture popratio je Garanjin detaljnim obrazloženjem. Zanimljivo je da je tu raspravu proučavao poslije, u doba austrijske uprave 1819. god., okružni kapetan H. Reha, a jednu njezinu kopiju uputio čak pokrajinskoj vladi, što sve svjedoči o njezinoj vrijednosti bez obzira na promjenu režima.

Za francuske uprave Garanjin se mnogo bavio stočarstvom pa je tako radio na zamjeni slabe domaće vrste ovaca plemenitom iz Španjolske. U raspravi od 26. rujna 1833, koju je uputio okružnom kapetanu u Splitu, šaljući mu izloške za novoosnovani pokrajinski muzej u Zadru, Garanjin opisuje ta svoja nastojanja:[10]

»Neće biti možda neprijatno poštovanom Utemeljitelju Narodnog muzeja da vidi uzorak vune merino ovaca koje sam ja uveo u nas već od 1800. Nabavio sam ih u Padovi od gosp. Marsilija Papafave. On ih je dobio od lijepe pasmine ovaca bivšeg vicekralja nekadašnjeg Talijanskog kraljevstva, što je takoreći vrsta koja se tada isticala u milanskoj pokrajini čak i pred onom koju je toliko hvalio grof Dandolo. Moje stado napreduje na mojim imanjima, iako kraj nije bogat čuvenim pašnjacima, te se vidno umnožava tako da za

[10] O doprinosu muzeju vidjeti u: Stanko Piplović, *Luka Garanjin i muzej u Zadru.* Slobodna Dalmacija, 13. svibnja 1977.

nekoliko godina može zadovoljiti želju svakog ljubitelja agrarnih stvari. Čiste merino ovce, a još više mješanci koji od njih potječu, vidno poboljšavaju ovčju vrstu u pokrajini. Ali još uvijek je vrlo spor napredak u vještini predenja vune. U ovom gradu nisam nikada mogao proizvesti finu pređu. Samo je jedna gospođa imala tu neobičnu sposobnost da postigne možda željeni cilj, ali ona radi samo iz ljubaznosti i čekanje na to vezano je uvijek s velikom sporošću. Mislim da je zgodno da uz vunu dodam i uzorak pređe da bih upoznao s njezinom proizvodnjom. Moram ipak dodati da se od vune moga stada proizvodi u Italiji fina tkanina koja se takmiči s najboljim francuskim platnima, kako me jednodušno uvjeravaju osobe koje dobro poznaju ovaj zanat. Međutim opadanje cijene vuni obeshrabljuje od pred nekoliko godina ovu granu privrede. To je jedan od brojnih dokaza postavki čuvenog ekonomiste Britana, koji tvrdi da visoka cijena animira sve, što je neosporna istina.« (ILG 8/8)

Luka je bio slaba zdravlja, često je pobolijevao, što ga je mnogo, naročito u starijim godinama, ometalo u radu. Godine 1810. bio je na banjskom liječenju u Valdagnu kod Vicenze. Nakon oporavka odlazi u Zadar, gdje se iste godine oženio Franceskom, kćerkom Andrije Borellija, kneza Vranskog, jednog od najistaknutijih pristaša francuske revolucije u Dalmaciji.

U nastojanju da se što prije podignu šume u Dalmaciji, koje su bezobzirno uništavane u doba mletačke vladavine, sam je generalni providur Vicko Dandolo poduzeo čitav niz radikalnih mjera. Luka Garanjin je kao vrstan stručnjak imenovan za generalnog inspektora šuma i poljoprivrede. Na tome polju se mnogo zalagao i predano radio više godina.

Austrija je Bečkim kongresom dobila po drugi put Dalmaciju 1814. godine. Garanjin se u prvo vrijeme sklanja sa ženom kod prijatelja u Veneciju. Ipak, kada su se prilike sredile, ljubav za rodnim krajem vratila ga je ponovno u Trogir. Otada više nije napustio Dalmaciju. Stanje je i dalje teško. Beč nije mnogo mario za ovu daleku i zabačenu zemlju. Nasuprot tome, pokrajinska vlada u Zadru činila je određene napore da je podigne iz zaostalosti.[11] Tako je nastojala da se unaprijedi kultiviranje i oslobodi uvoza iz drugih krajeva i zemlja nekih osnovnih poljoprivrednih proizvoda. Godine 1818. u više navrata pozivala općinske uprave i okružne komesarijate da ispituju uvjete za kultiviranje riže, bijelog i crvenog luka, voća, rujevine, tzv. svetih tikava, heljde i prosa, jer se svake godine uslijed

[11] Pokrajinska vlada je za ostvarenje svog programa unapređenja Dalmacije angažirala i Henrika Rehu okružnog kapetana u Splitu koji je ovdje bio na službi od 1817. do 1823. godine. Vrlo je zanimljiv njegov detaljan opis o stanju poljoprivrede na području Splitskog okruga. (Hrvoje Morović, *Izvještaj poglavara E. Rehe o prilikama u Splitskom okrugu u godini 1822.* Izdanje Historijskog arhiva u Splitu, svezak 8 i 9, 1974. i 1975.) Vjerojatno je u pripremanju podataka za ovaj dokumenat učestvovao i Garanjin kao što je to činio i u drugim prilikama.

zaostalosti proizvodnje troše značajne sume novca za njihovu nabavku. Vlada nadalje traži podatke o krajevima koji su najpovoljniji za uvođenje novih kultura, o eventualnim smetnjama i mjerama koje treba poduzeti. Interesiraju je stručnjaci koji su se bavili tom problematikom i njihovo iskustvo. Na ostvarenju toga programa tijesno surađuje i Luka Garanjin, koji vlastima dostavlja detaljne i opsežne elaborate o svakoj ovoj kulturi posebno. Evo nekih stručnih mišljenja o toj problematici izabranih iz brojnih sačuvanih informacija upućenih okružnom kapetanu u Splitu i vladi u Zadru:

»Ako ipak rasuđivanje slijedi teoriju, može se utvrditi da bi se svi okruzi i gotovo sve općine u Dalmaciji mogli posvetiti ovoj vrsti kulture. Iskustvo potvrđuju dobri rezultati koje dnevno daju nasadi bijelog i crvenog luka te ljutike, koji se od pred pola stoljeća svuda postižu. Kultura ljutike je najraširenija i predstavlja najdražu hranu Morlaka. Zatim se daje prednost bijelom luku u uspoređenju s crvenim. Iako se posvuda nalazi, gotovo je uvijek u malim lijehama i neznatnim količinama, da ne nadoknadi nikada, koliko je bila zapuštena proizvodnja, obilnu potrošnju u pokrajini.« (ILG 114)

(Riža) »Malo je, koliko ja znam, bilo pokušaja koji su učinjeni izvan Italije, a nijedan ne poznam da je uspio, iako je njezino bogatstvo moralo zainteresirati ne samo najsposobnije proizvođače nego također i vlade. Pokus izveden ovdje u Dalmaciji od strane porodice Cindro iz Splita na imanju u Strožancu, iako nije imao uspješan završetak, nije još sigurno negativna potvrda, jer samo jedna činjenica malo govori.« (ILG 114)

Garanjin je i sam 1821. godine vršio pokuse u Trogiru s uzgojem tzv. brdske riže i kineskog prosa, ali bez ikakva uspjeha. Njegovi izvještaji nižu se dalje:

»Najlakše sredstvo za unapređenje kultiviranja (rujevine, biljke koja služi za štavljenje kože) i za davanje u budućnosti eraru određenog prihoda jest da se šume podrede razboritoj i pravilnoj upravi. Ova lijepa biljka raste na jugu Francuske i Italije, a razmnožava se klijanjem. Najviše voli pjeskovit teren, a uspijeva također i u sitnom šljunku. Od hlada bježi i teško podnosi studen.« (ILG-114)

Znatni su napori ulagani oko uvođenja kulture indiga u Dalmaciji i to posebne vrsti indigofera argentea koja je bila podesnija da se prilagodi našim prilikama. Biljka je porijeklom iz Indije, odakle je prenesena u Egipat, gdje se u to vrijeme mnogo uzgajala, ali se nigdje nije nalazila samonikla, nego je uzgojena na posebno pripremljenim terenima. Iz njezina lišća farmentacijom se dobivala karakteristična modra boja sve do kraja 19. stoljeća, kada je pronađen postupak za njezinu sintetsku proizvodnju. Taj produkt se u velikim količinama uvozio u sve zemlje Austrijske Monarhije. Pret-

postavljalo se da bi za njezin uzgoj bili najpovoljniji južni krajevi oko Kotora, jer biljka zahtijeva toplu klimu, a teren zaštićen od vjetrova i stalno izložen suncu. U sklopu ovih nastojanja vlada u Zadru je 1819. godine preko egipatskog konzula u Trstu Jusuffa dobavila sjeme. Ono se u to vrijeme moglo lako nabaviti u Kairu, gdje je u mjesecima studenom i prosincu prodavano na nekoliko mjesta i u velikim količinama. Pokrajinska vlada obraća se Garanjinu za pomoć radi uzgajanja indiga. Iako je baš u to vrijeme patio od stalne groznice, on se na inzistiranje vlasti nekoliko godina intenzivno bavio pokusima oko njegova sijanja, presađivanja i istraživanja najpovoljnijih uvjeta razvoja. O tome su sačuvane njegove iscrpne studije, izvještaji i druga dokumentacija. Godine 1822. piše Rehi:

»Pozvan zatim, u skladu s poštovanim osvrtima hvaljenog Ureda, da ukažem koji bi dijelovi Pokrajine bili najzgodniji da se učine novi pokušaji sijanja ove biljke, iznijet ću s posluhom svoje mišljenje. Obližnji otoci, a posebno Vis oko Komiže, izgledaju mi povoljni. Bez daljnjega treba obustaviti pokuse u okolici Splita i Trogira jer mjesto koje treba da se odredi mora biti povoljno, dobro zaštićeno od studeni sa sjevera i donekle udaljeno od morske obale.« (ILG-114)

Nešto poslije toga iznosi:

»Poučen pokusima od prošle godine, neću propustiti priliku da uložim svaku brigu da se povinem visokim željama hvaljenog Ureda i slijedeći pažljivo rezultate dat ću u pogodno vrijeme ocjenu o skromnom učinku koji postignem kao i o potrebnim troškovima. Dotle mi je čast da vam vratim, gospodine carski i kraljevski savjetniče, dio sjemena indigofere koji mi je preostao i kojemu prilažem paketić sjemena pamuka u nadi da će i ova ponuda zaslužiti Vaše ljubazno zadovoljstvo.« (ILG 114)

Iz istog doba sačuvane su još mnoge Garanjinove bilješke o raznim biljkama i njihovim osobinama: o uzgoju limuna i naranača, o načinu kultiviranja raznih vrsta djeteline i stvaranju umjetnih pašnjaka, urodu krumpira i kukuruza 1828. godine, preradi grožđa i mnogim drugim pitanjima. Sve ovo govori o njemu kao vrsnu i naprednu poljoprivredniku. Garanjin je tada već u zrelim godinama i ovo je period kada se posvećuje praktičnom radu i istraživanjima.

Vlasti cijene njegova mišljenja kao iskusna stručnjaka i smatraju ga jednim od najboljih ekonomista u pokrajini. Dostavljaju mu sjeme raznih kultura dobavljeno iz Ankone, Padove i drugih krajeva, obraćaju mu se da ih pokuša udomaćiti u našim krajevima i mole za izvještaje o postignutim rezultatima. Tako vrši pokuse o mogućnosti uzgajanja heljde, djeteline, lana i konoplje. S njim surađuju na tom poslu Radoš Vitturi i dr Aleksandar Brandis. Sjeme dijele i neposrednim poljoprivrednicima da i oni stiču iskustva. Među mnogim primjerima suradnje s lokalnom upravom navest ćemo još neke. Godine 1818. okružni kapetan Reha traži informacije o

sijanju sarazena. Iste godine postavlja mu neka pitanja u vezi s gajenjem loze, da bi se iduće godine ponovno obratio Garanjinu s molbom da mu dostavi podatke o kultiviranju loze u okrugu, kako bi o tome izvijestio vladu. Godine 1823. pokrajinska ga vlada moli da dade podatke o vrstama loza i vinu u trogirskom kraju, a 1835. načelnik Trogira šalje mu instrukcije o sadnji murava prema uputstvima isporučioca. Pored ovoga bavio se Garanjin još mnogim problemima.[12] (ILG 8/7)

Svestrano i opsežno djelo Ivana Luke Garanjina nije još u cijelosti osvijetljeno. On je živio i radio u vrijeme koje je bilo odlučna prekretnica društva u svakom pogledu. Ocjenjujući njegov doprinos promoviranju poljoprivrede može se konstatirati da je imao ne samo veliku stručnu i praktičnu vrijednost nego je svojom širinom i društvenim značenjem bio poticaj napretku i prilog kulturi Dalmacije, posebno splitsko-trogirskog kraja.[13]

[12] Generalni guverner pokrajine se osobno zalagao na poboljšanju poljoprivrede. Za sprovođenje svojih zamisli u Splitskom okrugu zadužio je savjetnika i novog okružnog kapetana Jeronima Nanija koji se također obraća Garanjinu za suradnju.

[13] Za proučavanje rada L. Garanjina na agrikulturi Dalmacije vidi:

a) ARHIV GARANJIN FANFONJA. U porodičnom arhivu čuvaju se rukopisi brojnih rasprava i studija Luke Garanjina o poljoprivredi. Kako fond nije još do kraja sređen, ta građa uglavnom nije dosada proučavana ni objavljivana. Ona je osnovni izvor na temelju kojeg je pisan ovaj rad. Oznake u zaporkama u tekstu su privremene signature dokumenata u arhivu i to iz grupe Osobni spisi Ivana Luke Garanjina. b) DJELA LUKE GARANJINA O POLJOPRIVREDI: *Sulla necessità di applicarsi all'incremento dell'agricoltura nella provincia della Dalmazia,* recitata nella Adunanza della Società Economica di Spalato li 25 maggio 1788. Memorie della Publica Società Economica di Spalato. Venezia 1788. Discorso detto nell'apertura della Società Georgica della Riviera dei Castelli di Traù nel giorno 8 giugno 1789. Venezia 1790.

Lettera sulle pratiche usate nella Dalmazia nel Governo delle Api al sig. Giov. Arduino. Nuovo Giornale d'Italia. Venezia 1791.

Delle scuole agrarie, dissertazione. Milano (1802)

Riflessioni economico-politiche sopra la Dalmazia. Zadar 1806. c) DJELA DRUGIH AUTORA. O radu Luke Garanjina na području poljoprivrede već se do sada nešto pisalo. Navodimo važnija djela.

Simeone Gliubich, *Dizionario biografico degli uomini illustri della Dalmazia.* Vienna 1856.

Matteo Ivcevich, *Lettere di alcune illustri Italiane a Gianluca Garagnin, Vincenzo Drago e Giandomenico Stratico.* Zadar 1857.

Luzzatto Fabio, *Scrittori dalmati di politica agraria nel secolo XVIII.* Archivio storico per la Dalmazia, vol. V e VI. Rim 1928.

Luzzatto Fabio, *Le accademie di agricoltura in Dalmazia nel sec. XVIII.* Archivio storico per la Dalmazia, vol. V. Rim 1928.

Vjeko Omašić, *Osnivanje agrarne akademije u Kaštel-Lukšiću 1788. i početak njenog djelovanja.* Mogućnosti br. 2. Split 1970.

Stanko Piplović, *Novi podaci o drevnom perivoju Garanjin u Trogiru.* Hortikultura br. 4, Split 1977.

LUKA'S GARANJIN ACTIVITY FOR PROMOTION OF AGRICULTURE IN DALMATIA

Summary

Owing to the century-long ware with Turks and exploitation by Venice, at the transition from the XVIIIth to the XIXth century Dalmatia was a badly needed and extremely behindhand province. At that time when in whole Europe were occuring radical social--political and economic changes, some more progressive individuals appear in Dalmatia trying to improve those miserable conditions. One among the most prominet pushing chaps was a capable agronomist and well-known natural scientist from Trogir: Ivan Luka Garanjin.

During the last years of the Venitian domination farming societies are instituted at Split, Zadar and Kaštela with the primary aim to introduce up to date technology and new methods of tillage, breeding cattle and spreading enlightment among the farmers. Garanjin is member of all these societies and of numerous foreign academies. During that first period he was more busy with theoretical activity, reading his treatises at the meetings of academies, writing expert proceedings among which only few were published. Most of them are kept in charge of the family archives. He is examining the reasons for the stagnation and measures to be taken for the development of the lagging behind econonomy. According to his premises the main hindrance of progress is the bad agricultural politics directed by Venice and the ignorance and primitivity of the peasants »Morlacco« who settled down in the deserted portions of the interior of the province.

The French during their short domination had undertaken certain measures, however, without attaining major results. Austria occupied Dalmatia in the year 1814. Vienna did not care much for this distant and cleaned off the map country. Anyhow, in view of the mild climate trials were given to acclimatize some new, chiefly south cultures which could not succeed in other parts. Thereby they particularly had in mind to liberate the monarchy from importing many products. For this had sufficiently pledged the provincial government at Zadar, as in such a policy it realized the great profit for Dalmatia. The Government of Dalmatia either direct or by the intermediary of its superintendents at Split approached Garanjin as one among the best experts in agriculture for collaboration in the

realization of its programms. The Government supplied him seeds of various plants in order to find out the possibility and the conditions of their cultivation in Dalmatia. Garanjin was for several years intensively busy with experimenting the growing of rice, sumach, indigo, lemons, oranges, fruits, vegetables, olives, buckwheat, clover, hemp, flax and other cultures.

The versatile and ample deed of Luka Garanjin is not up to the present yet brought to a close. By reviewing his contribution for the promotion of the agriculture in Dalmatia one may only assert that it possessed not only a large technical and practical value, but by its width and social character represented a stimulus of progress and a contribution to the culture of this country.